

Birinci Mengili Giray Han yarlığı

Abdullohoğlu Hasan

Türkiyat Enstitüsü mütercimi

Odesa Tarih ve Asârı Atika Cemiyeti'ne âit olup tetkik için Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Fakültesine verilen türkçe âsâr meyamnda üç adet Kırım Tarhan yarlığı vardı. Bu yarlığlardan ikisi birinci Mengili Giray han ve diğeri de birinci Mehmet Giray han tarafından Kırım zâdegânlarına verilmişdi. Aşağıda tahlil ettiğimiz yarlığ, birinci Mengili Giray han tarafından verilmiş olan bu iki yarlığdan biridir.

Yarlığın asıl nüshası bulunamamıştır. Odesa Tarih ve Asârı Atika Cemiyeti dosyalarında Abdürrahman Çelebi Kırım Hoca namında birisi tarafından kopye edildiği zannolunan yazma bir nüshası ile yine bu zat tarafından 1852 de yapılan rusca tercümesi bulunmuştur. Profesör Berezin, bu yarlığları tetkik ederek ruscaya tercüme etmiş ve 1872 de zikrettiğimiz cemiyet tarafından çıkarılan mecmuanın 8 inç cildinde ilâve olarak bazı izahat ile neşretmişti. Berezin, tahlil ettiğimiz yarlığın gerek türkçesini ve gerek rusca tercümesini mukayese etmek için, Abdurrahman Çelebi Kırım Hocanın yazması ile rusca tercümesini dahi bir arada neşretmiştir (*Zapiski odesskağo obşestva istorii i drevnostey*, C. 8, Odessa 1872).

Türk tarihi ve Türk dili için mühim kaynaklardan biri olan yarlığların bir kısmı diplomatiktir; ve bir kısmı da Tarhan yarlığları ünvaniyle marufturlar. Diplomatik yarlığlar Rus çarlarına, Lehistan krallarına ve diğerecnebi hükümdarlara yazılanlardır; Tarhan yarlığları da Türk Beylerine verilen lerdir.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin *Tarama Dergisi*'nde zikrettiğimiz yarlığların ikisinden istifade edildiği, Cemiyet tarafından neşredilmiş olan fasiküllerden anlaşılıyor ki, bunlardan birisi Altun Ordu hanlarından Tohtamış Han'ın 1392 de Lehistan kralı Yağayla'ya yazdığı yarlığ, diğeri de yine Altun Ordu hanlarından Temür Kutluk Han'ın 1397 tarihinde Mehmet namında birisine verdiği yarlığdır. Yani hu yarlığlardan birisi diplomatik, diğeri de Tarhan yarlığıdır.

Tohtamış hanın yarlığı *Fren, Şmit, Kovalevski, Kâzım-Bek* ve Hammer gibi âlimler tarafından tetkik edilmiş, gerek tarihî ve gerek filoloji kıymeti takdir edilmiştir. Bu yarlığ, türkçe metni, rusca ve lehçe tercümeleri, Bonzarof tarafından kopya edilen moğolcası, Berezin tarafından arap harfleriyle yazılan türkçesi, ve bazı mühim izahat ile 1850 de Obolenski tarafından Kazan'da tabedilmiştir.

Berezin 1851 de, «*Tohtamış, Temür Kutluk ve Saadet Giray hanların Tarhanlık yarlığları*» ünvanı altında Kazan üniversitesi matbaasında bir mukaddime ve rusca tercümeleri ve bazı izahat ile zikrolunan hanların üç adet Tarhanlık yarlığını neşretmiştir.

1920 tarihinde tarih muallimi Seyit Vahit Efendi, Kazan köylerinden birinde Sahip Giray Han'ın bir Tarhan yarlığını bulmuş ve bu yarlığı 1925 de «*Tataristanı tettebbü cemiyetinin muhbiri*» isimdeki rusca mecmuanın 1 - 2 sayılarında rusca tercümesiyle dercetmiş ve Abdullah Battal Bey bu yarlığı bazı mühim izahât ile 1926'da *Türkiyat Mecmuası*'nın ikinci cildinde neşretmiştir.

Diplomatik yarlığların dahi filoloji cihetinden ehemmiyeti çoktur. Bunlar, adet itibarile de mebzuldür. Rusya İlim Akademisi, bu yarlığların ehemmiyetini teslim ettiğinden, 1858 de Petersburg Üniversitesi Türk dili muallimi merhum Molla Hüseyin Feyizhanof'u Hariciye nezaretinin büyük arşivindeki türkçe vesâiki tetkik için Moskova'ya göndermişti. Feyizhanof, aynı senenin son baharında Petersburg'a avdet etmiş ve beraberinde mühim miktarda türkçe vesâik getirmişti. Rusya İlim Akademisi'nin Tarih ve Edebiyat Şubesi tarafından bu vesikaların tetkiki Akademi âzsmadan Dorn, Kunik ve Veliaminof Zernof gibi mütehassıslara havale edilmiş ve bunlar da bu vesâikin bir arada tabedilmesine karar vermişlerdi. Metinleri neşretmek Veliaminof Zernof'a havale edilmiş ve muavin olarak kendisine Feyizhanof verilmişti ki, bu vesâik Kırım hanlarının Rus çarlarına ve Lehistan krallarına yazmış oldukları yarlığların kopyeleri idi. Bu vesikalar, kronoloji sırasile tertip edilmiş ve 1864 de 900 büyük sayfa olarak Petersburg'da neşredilmişti.

Bunlardan başka üçüncü bir kısım yarlığar daha vardır ki, bunlar islam meşayihine, hiristiyan papazlarına ve hanların himâyesi altına giren me-lıklere verilen yarlığlardır. Gerçi bu gibi yarlığlar dahi Tarhanlık yarlığları meyanında zikrolunuyor sa da, bu, bence, yanlıştır. Rus muverrihleri bu gibi yarlığlara «*Oxranniye gramotı*» yani «*himâyenâmeler*» diyorlar, ki bu isim çok yerindedir. Çünkü bir Türk zâdegânına verilen Tarhanlık ünvanı ile, bir Rus papazına verilen himaye yarlığı arasındaki fark, büyüktür.

Altun Ordu hanları tarafından Rus papazlarına verilmiş olan himâye yarlığları, 1916 da Priselkof tarafından Petrograt'ta neşrolunmuştur. Fakat bu yarlığların türkçe asılları bulunmadığından vaktile yapılan ve Rus arşiv-

lerinde muhafaza edilen rusca tercümelerinin ilâvesile iktifa edilmiş olduğundan Türk filolojisi için bir kıymeti hâiz değildir.

V. D. Smirnof dahi Kırım hanları tarafından bazı Kırım meşâyihine verilmiş olan 14 adet yarlığdan bahisle, bunların yalnız rusca tercümelerini neşretmiştir. (*İsvestiya tevriceskoy uçonoy arhivnoy komisii*, N. 50, 1913. Simferopol).

Yarlıkların gerek tarihî ve gerek filoloji ehemmiyeti bütün müdekkikler tarafından kabul edilmiş, Sablukof ve Berezin gibi âlimler bu yarlıklara istinaden Altun Ordu hanlığının dâhili kuruluşuna dâir mühim yazılar yazdırlarsada, bu yarlıklar henüz esaslı bir surette tetkik edilmemişlerdir. Filoloji cihetinden tahlil ettiğimiz yarlık « 872 hicrîde muharrem ayının ortasında Ordu - el Muazzam Kırkyer da irurda » verilmiştir ki bu milâdî 1467 ağustos ayıdır. Tarih kitapları, 871 hicrîde (1466) Hacı Giray hanın vefat etmesi üzerine hanlığın oğlu Nurdevlet tarafından gasbedildiğini ve iki sene kadar saltanat sürdürdüğünü ve Mengili Giray'ın ise bu iki sene içinde Ke-fe'de Cenevizlerin himayesi altında yaşadığını ve sonra Cenevizlerin yardımıyla hanlığı ele geçirdiğini kaydetmektedirler. Rus muverihleri de bunu kabûl etmişlerdir. Bu yarlığdan anlıyoruz ki, Mengili Giray, babasının vefatından bir sene sonra Kırkyer'de ordugâhile bulunmakta ve müstakil bir han sıfatıyla yarlık vermekte idi. Kırım'da, Bahçesaray civarında «Çıfit Kale » nâmile mâruf olan mahallin ismi, eski eserlerde « Kırkir », « Kırker Kırkyer » ... gibi şekillerde yazıldığı ve bu yüzden birçok ihtilâfa sebep olduğu halde, bu yarlığda bu mahallin dürüst ismi «Kırkyer» olduğu, açıkca yazılıdır.

Şimdi, metinlerini aynen neşrettiğim yarlığın tahliline geçiyorum.

اچکی کنت لارینک داروغا پیکلارینک مفتی مدرس لارینک قاضی محسب لارینک مشایخ
 صوفی لارینک حزار عامل لارینک بولاول عصری لارینک تحفای شنائی لارینک قوشچی بارسچی
 لارینک کیمای کوروکچی لارینک توتقال قراول لارینک بورر اشور ایلیچی بولایچی لارینک
 کوب ایلیک برهاغا نوزونجا پیکلار بولایچی توتوب تورغانه خواجه بی با بیک سیورغال
 بولوب ترغانه بولسونه نیدوک یسی بوخواجه بی قورودا بازارلار قیلسا دربارا کیمی
 برلایوبسا الو برشدا کم کم ارسا تحفا ترغانه صریح و ضراحت نیب نیلاماسونلار الماسونلار
 بولارینک کوچ برلاقونان توشونه قوندرماسونلار یساق قیلانده سوسونه علوفه نیب
 نیلاماسونلار نوار قراولایمه اولاغ ایلماک نوتماسونلار قولوسی قولتقا نیب نارسالارده
 تارنیب الماسونلار قراولای توتونه صریح نیب صریح ایبار قوب عملی نیب نیلاماسونلار
 الماسونلار یسی اینج برلا تیج توروب یاری تریکین قلب یزلا ویزم اوروغ اوروغ لاریمزغا
 دعا واقش اوقوب بوسونلار نیدیمز یسی بولایویز تورغاج برلیغ کوروب بو ترهانمز
 خواجه بی با کوچ عوانه بونجه زحمت نیکورلار کشتی لارلای بخشی سی بولغای قورقارلار
 ارتاسو نوتا نوروغا التونه نشانیغ ال تحفالیه برلیغ بریلدی تاریخ سکیز بوز تمسه ایکی دا
 محرم آبی نیک اورتا سنرا اوردو المعظم قیوه یدرا اوردو بتلدی.

بسم الله الرحمن الرحيم

من شاه السلطان منکلی کرای خان



لا اله الا الله محمد رسول الله

عبدالرحمن جلای قرم خواجه

۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰

منٹکی کیرای سوزوم

1) کیت (2) لارینک داروغا (3) پکھلارینک مفتی مدرس لارینک قاضی محاسب (4)
لارینک مشایخ صوفی لارینک عزرا عامل (5) لارینک بولاول (6) جری لارینک تخفاجی (7)
رئیس قاضی (8) لارینک قوشچی بارسیجی لارینک کیمایچی (9) کورویچی (10) لارینک نوتقال (11)
قراول لارینک بورور ابسور ایلیچی بولادیچی (12) لارینک کوب ایلیط بریاغا نوروجا
یلینکلار.

13) بی نوب نورغانه خواجہ بی لارینک سیورغال (14) بولوب نرغانه (15)
بولسونہ تیروک سا (16) بوزخواجہ بی (17) قورودا بازگلانه قیلسا دربادا کیمی برلا بولوسا
الوریدا (18) کم کم ارسا تخفا نرائی خراج و ضراجات نیب نیلاما سونلار الماسونلار
ابولارینک کوچ برلاقونانہ (19) نوشونہ (20) قوندورماسونلار ساق قملانہ (21) بولسونہ (22)
علوفہ (23) نیب نیلاما سونلار نوار قرا (24) لارین اولاغ (25) ایلماک نونما سونلار
قولشی قولقاسی (26) نر ارسالارین تارنیب الماسونلار قراسالی (27) نونوہ خرمی (28)
نیب خرمی انبار قروب عملی (29) نیب نیلاما سونلار الماسونلار سا ایلیچ برلا تیج نوروب
یازی تریلیکین قلب بنا ویزم اوروغ اوروغ لاریمزغا دعا والقیسہ اوقوب نورسونہ لار
ییریمز سا بولابونو نورغاج برلیغ کوروب بوسخارمز خواجہ بی لار کوچ عوانہ (30)
بونجوق زحمت نیکورگلانہ کشی لار لای بخشی سی بولغای قورقارلار ارہ (31) یونوتا
نورورغانا نونہ نسانلیغ ال تخفالیغ برلیغ بریلمی تاریخ سکیز بوز تمسہ ایکی دا محرم
آلی نیک اورتاسندا اورور اعظم قور بردا اورودا تلمی.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَا اِلهَ اِلَّا اللهُ

اللہ
قل الیوم مالک الملک



منٹکی کرای خان

۱۳۶۶ھ ۱۰۲۰ھ ۱۳۱۳ھ

(1) İçgi ایچی — içerki, dâhili.

(2) Kent كنت — Köy, kasaba (*Budağof, lûgati*, S. 139). Radloff dahî bu kelimeye aynı mânâyı veriyor ve bunun Uygurca ve Kumanca olduğunu kaydederek Kutadgu - Bilig'ten bir iki misâl alıyor: «Kirip Kent içinde tiledi tuşun» (*K. B. 27,21, Radloff lûgati*, c. II, s. 1079).

(3) Daruğa داروغا — Nâhiye, Şehir ve Köy müdürleri (Sablukof, *Kıpçak hanlığının dâhili kuruluşu*, Izvestiya Obşestva Arheologii, Istorii i Etnografii C. 13, 3. 94). داروغه، داروغه، داروغا — moğolca Daraxü-, taziyik etmek demektir. Bu lûgat moğollarda eyâlet, kaza ve şehir müdürlerine verilen ünvanıdır. Vâli, Şehremini, Polis müdürü gibi. Bunların vazifesi tabaayı tahrir ederek vergi almak (Berezin, *Han yarlığları*, rusça S.45.) Asya'da eyâlet müdürlerine şimdi de Daruğa derler (Veliaminof - Zernof, *Kasım hanları ve hanzâdelerine dâir tetebbular*), rusça S. 30. İranda bazâr Kâhyalarına, bu isim verilir. Çağatay lehçesi Kalküta lûgati, [1820 de Kalküta'da basıldığı için Kalküta lûgatindeki isimle maruftur] — Bu kelimeyi fârisiye « صاحب اقطاع و حزان » diye tercüme etmiştir. Mir Ali Şir Nevayî'nin ebyatı üzere tertip edilen Çağatay lehçesi lûgati, bu kelimeyi Osmanlıcaya « میرعسس، سو باشی » diye naklettiğini, Budağof, lûgatinde işaret etmiştir. Radloff dahî, bu kelimeye aynı mânâyı veriyor.

(4) Muhtesip محتسب (Arapça) — Vaktile ihtisap memuru, şehire satmak için getirilen mevaddan vergi alan memur. İhtisapçı Şehrin zapt ve rabtma ve evzân ve ekyalin tam olmasına, velhasıl belediye ve polis vezâifine bakan memur شحنة (*Kamûsı Türkî*). Berezin, bu lûgati Saâdet, Giray Han yarlığı tercümesinde « Vedatel metrik : Nufus kuyudat memuru » diye tercüme etmişti. Abdurrahman Kırım Hoca ise tahlil ettiğimiz yarlığda bu kelimeyi rusçaya « Blüstitel blağoçiniya » : Nizam gözetici » diye tercüme etmesini daha mâkul bulduğundan, bu defa kelimeyi «Blağoçinniy» şeklinde tercüme etmiştir.

(5) Âmil عامل (Arapça) — Araplar zamanında idâre memuru, vâli, mutasarrıf (*Kamûsı Türkî*). Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca bu kelimeyi « چوار عامل لارینکا » şeklinde istinsah etmiş, fakat Berezin bunu tashih ederek « جزا عامل لارینکا » şeklinde yazmış ve rusçaya «İspolniteli pravosu diya = âdalet ifâ ediciler » diye tercüme etmiştir. (*Odesa Tarih ve Âsârı Atika Cemiyeti Mecmuası*, C. VIII, rusça, Odesa 1862). Mahkemeler yahut diğer alakâdar devlet müesseseleri tarafından cezaya çarpdırılmış kimselerden nakdî cezayı almakla mükellef olan memurlara, « جزا عاملاری » denilmesi hatıra gelir.

(6) Bukâul بوكاول — Han sarayında teşrifat müdürü (Sablukof, *Kıpçak*

hanlığının dâhili kuruluşu, rusça, Izvestiya Obşestva Arheol. Istorii i etnoğrafii, C. 14. S. 49).

Radloff'a göre kelime, çağatayca olup ordunun arkadan ansızın bir taarruza uğramaması için çıkarılan kuvvet: Artıcı, Arka kuvvet demektir (*Radloff lûgati*, C. IV, S. 1694). Bu lûgati tetkik etmiş olan Budağof diyorki: «Kalkûta lûgatinde, Bukâul, yemeklerin lezzetine bakan, yemeği hana vermeden onun tadına bakan kimseye derler». Bana kalırsa, bu lûgati, Saadet Giray'un yarlığında tesadüf ettiğimiz «بوکال چری» kelimesinden ayırmamız lâzımdır. «بوکال» kelimesini Raşidedtin, çok doğru olarak, «بوکاول» şeklinde yazmıştır ve bu kelime çağataycada «بوکوق» bukmak yâni pusu kurmak demektir. Kırgızlarda dahi bu manadadır. Buna göre «بوکاول» yahut «بوکاول، بوکاول» ve «بوکال» lûgatleri pusu kuran, gizli tâkip eden âskerdir ki, bunlar gömrük vergisi verilmeyen malları takip ederlerdi.

Reşideddin'de dahi «بوکاول» tamğacı olarak gösterilmiştir (*Budağof lûgati*, S. 261).

Bugün bu vazifeyi görenlere, «gömrük muhafaza memurları» deriz. Yartsef ve Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca bu kelimeyi, rusçaya «Voysko Opricnoye» yâni «muhafız âskerleri» diye tercüme etmişlerdir. Berezin ise, bu lûgati, rusçaya «Otsenişşik» yâni «kıymet takdir eden» diye tercüme (Berezin, *Altın Ordunun dâhili kuruluşu*, rusça, S11).

(7) Tamğacı — تانغا یا تانغا. Aslı türkçe olup farsîye dahi geçmiştir. Lisanımızda, damga şeklinde kullanılır. Gömrükte kurşun tamğa vurmağa memur adam (*Kamusı Türkî*). Vaktiyle Altın Ordu ve Kırım hanlıklarında gömrükcüye verilen isim. Pazar mahallerinde satılan mallar üzerine gömrük tamğası vuran adam «تانغا» - gömrük resmi. Şimdi de Orenburg'da gömrük memurlarına bu isim verilir. Kalkûta lûgatinde «باج کبرنده» şeklinde farsîye tercüme edilmiştir (*Budağof lûgati*).

Ruslar da Gömrükhane demek olan «Tamojna» yı tamğadan almışlardır.

(8) Tartmakçı — تارتماچی — Kantar memuru.

(9) Kimaci — کیماجی — Gemici.

(10) Köprükçi — کوبروکچی — Köprüciler; köprü muhafaza memuru.

(11) Tutkal — توتقال — yahut Tutkaul «توتقال». Berezin, bu lûgati, rusçaya «zastava» yani «karakol noktası» diye tercüme etmiştir. Şehir hâricinde bulunan jandarma karakol noktası, gibi.

(12) Yolavçi — يولاوچی — Yol yürüyen, Elçi, Sâi. Berezin, yolavçiyi küçük memurlardan adetmekte ve bu memurun vazifesini posta memuru ve yergi memuru olarak gösterdiği gibi «Sborşşik voysk» yâni «asker toplayıcı» olarak ta göstermektedir (Berezin, *Altın Ordunun dâhili kuruluşu*, rusça, S. 15)

(13) Yarlıĝ, يارليغ، يارليغ، يارليغ، يارليغ — Radloff'a göre kelime uygurca ve kumancadır (*Rad. lûgati*, cilt 3, s. 141). Emir, ferman, buyruk mânasındır. Mahmudî Kâşgari'ye göre bu lûgat, hükümdarın yazısı, emri demektir (*Dîvani lûgati türk*, Cilt. 3). Yarlıĝ - menşur, ferman, nâmei hümayun, amel, rütbe, manrap. Yarlıĝ, nâme inşası bilen; Çaĝatay lâfzının imlâsı bilen (*Lûgat çaĝatay ve türkî osmanî*). Tanrı buyruĝu dahi yarlıĝtı : « Yunus Aleyissem lâm münâcat kıldı: ilâhi, alar sözümnü kabûl kılmasa ni kılâyın? yarlıĝ geldi: belâ yibergaymın » (*Kısasulenbiya, Rabğuzî*, Kazan, 1905). Kurân'a dahi yarlıĝ denilir (*Kitabı tercemanı farsî ve türkî ve moĝolî*). Ruslar, her nevi yafta ve etiketlere yarlık ve yarlıçok derler.

(14) Siyurĝal سيورغال — سيرول، سيورغال، سيورغال : Hil'ât, mal, pişkeş vermek, armağan vermek. Siyurĝalmak yahut Siyurĝal olmak: Vergilerden muaf olunmak, devlet mükellefiyetlerinden âzatolmak. Siyurĝal etmek: lûtf ve ihsanlarda bulunmak. Mükâfatlandırmak. Lûgat, uygurcadır (*Budagof lûgati*, S. 658) Budaĝof bu lûgatin سيورغال yani sevmek fiilinden geldiğini zan ediyor ve bunun « سی » sıy (ziyafet) lûgatine olan yakınlığına nazarı dikkati celb ediyor.

(15) Tarhan تارخان — تارخان، طارخان، تارخان : Tarhan. Vergilerden ve her türlü devlet mükellefiyetlerinden muâf kimseye derler. Ebûlgazi'ye göre Tarhan, hanın çadırına serbest girip çıkan adama derler'ki bu gibi adamın kabahati dokuz defa bağışlanır ve bu hukuklar onun dokuz nesline kadar tevarûsen intikal eder (*Şecerei Türkî*, S. 55).

Tarhanlıĝ: tarhan ünvan ve sfatı. Tarhan - Küt: Kırım'ın şimâli garbında Donuzlav gölü ile Bakal körfezi arasındaki yarımada.

Tarhan - Küt burunu: mezkûr yarımada'nın en uzun çıkıntısı, ki sert rüzgârlarile mâruftur. Tarhanlar yahut Alma - Tarhan: Kırım'da bir köy ismi. Üç Kuyu Tarhan: Akyar civarında bir köy. Gerek Kırım Türklerinde ve gerek Ruslarda, Gürcülerde ve Ermenilerde: Tarhan, Tarhanof - soy ismine tesadüf edilir.

(16) Basa باسا — Abdurahman Çelebi Kırım Hoca'nın imzasını taşıyan yarlıĝda bu lûgat « باس » yazılmış isede Berezin, bunun yanlış olduğunu kaydeder diĝer yarlıĝlarda olduğu gibi « باسا » basa yazmıştır. Berezine göre kelime, moĝolcadır. Radlof, bu lûgatın Kırgızlarda dahi olduğunu kayıt eder. Lûgatın moĝolca olduğunu kayıt eden Vladımirtsev (Altay, Teleüt ve diĝer Orta Asya Türklerinde)bu lûgat paza, Uygurlar'da basa dır diyor (*Vladımirtsev, Turetskiye elementi v monĝolskon yazıke s. 21*). Bir daha, tekrar, gene demektir.

(17) Biy بی — Bey demektir. Türk zâdegânlarına verilen ünvanıdır. بیگ، بیگم، بیگم، بیگم، بیگم : Çaĝataycada bey karısı bey kızı olduğu gibi, han karısına ve kızma dahi derler. Yarlıĝlarda tesadüf edilen anabiyim, ulu biyim bu kabildendir. Anâ biyim: Vâlide Sultan. Ulu biyim: Baş hâturn.

(18) Alurida آلوريدا — Bu lûgat Abdurahman Çelebi yazmasında «الوريدا» şeklinde yazılmış ise de, Berezin, diğer Tarhan yarlıklarında bunun «الويدا» olduğunu ileri sürerek bu lûgatı dahi ona göre tashih etmiştir.

(19) Konak قوناق — Misafir, konuk. Konaklık: misafir odası. Konaklık etmek: misafir kabul etmek. Konak - bay: ev sahibi. Bir konaklık yol: bir günlük yol. Konaklamak: misafir kalmak, geceleme. Konakci: mihmandar. Osmanlılarda ekâbir ve ricâli devlet hâneleri: Sadrâzam konağı gibi. Vilâyet merkezlerinde Vâli konağı.

(20) Tuşun توشون — yahut «توشول» lûgat, uygurcadır. توشمك: tüşmek filindentuşülen yer. Osmanlılarda inmek. Mahal, menzil: «Kirip kent içinde tiledi tuşun» (Kutadgu-Bilig s. 27,21, Radloff lûgati, C. II, S. 1079).

(21) Kalan قان — Vergi. Kalanci: Teleüt Türklerinde vergi toplayan memur. (Rodloflûgati, C. II S. 230).

(22) Suysun سويسون — Lûgatin doğrusu, Şusun, dır. Yarlıklarda bu lûgat rusçaya «korm» yâni «yem» diye tercüme edilmiştir. Moğolcadır. Çağatayacayada geçmiştir. (Budağof lûgati, S. 675). Harci-rah. Şusanci: Harci rah işlerine bakan memur.

(23) Ulûfe عاونه — Ot, yem; elçilere ve diğer mâruf ricâle verilen hayahici zaruriyye Askerlere verilen maaş Ulûfeci: maaş alan (Budağof lûgati, S. 765).

Şimâl Türkleri ve Kumuklar, bu kelimeyi «alapa» tâlâffuz ederler. Ruslar da asker maaşına «alafa» derlerdi. Ruslar şimdi de bu kelimeyi «lafa» tâlâffuz ederler'ki zahmetsiz elde edilen bir şeye, başkasının hesabına yemek ve eğlenmek ve bilhassa kumar oyunundan alınan paraya derler.

(24) Tovar karaların توار قرالين — İnek, oğüz, manda gibi hayvanlara «توار» yahut «طوار» denildiği gibi «قرا» dahi aynı hayvanlara derler. Fakat «قرا» kara, yalnız gelmeyip mal ile birlikte gelir: Karamal. Bu kelimeyi Şimal Türkleri tovar ve Osmanlı Türkleri davar, tâlâffuz ederler. Göçebe Türklerin başlıca ticaret malı davar olduğundan Ruslarda her nevi ticaret emteasına tovar derler (Budağof lûgati, S. 741).

(25) Ulağ اولاغ — yahut ulak: Araba ve kızak gibi şeylere koşulan hayvanlar. Kurye, postacı. Ulak beygirleri: posta atları. Piyade ulak: yayan postacı.

(26) Kolş koltka قولش قولقا — Kırım diplomatik yarlıklarında «قولقا» lûgatına çok teşadüf olunuyorsa da «قولش قولقا» şekli yalnız Tarhan yarlıklarında görülmektedir. Berezin, her iki lûgatı rusçaya esir ve köle ma-

nasma olan « rab. » ve « nevolnik » diye tercüme etmiştir ki bu, doğru olamaz. Yarlıkların kıraatı, bunu ispat ediyor. Bahadır Giray han yarlığında Rus çarından: On iki top samür, bir samür ton, üç zirdva ton, on sirt ton, on beş karinton, on beş tahta sirt, yirmi dört karın ton koltka, olarak talep olunuyor (*Kırım myurtına ve ol taraflarğa dair bolğan yarlıklar ve hatlar*, S. 205.). Bu gibi koltkalar Ganbek Giray ve İnayet Giray yarlıklarında dahi, talep olunmaktadır. Bu misalden koltkanın giyim, eşya olarak alman vergi olduğu görünüyorsa da, aşağıdaki misâl bunu da iptâl ediyor. Meselâ: Canbek Giray yarlığında Rus çarından Or hisarını tamir için koltka isteniliyor: « Or hisarımızı yanından yaptırmak tilaymiz bir serhad hisarımızdır onun için siz kardaşımızdan koltka tilaymiz, uluğ hazineden üstün başka koltkanı yok dimay yibarkâysız » (*Kırım yurtına ve ol taraflarğa dair bolğan yarlıklar ve hatlar*, s.76.) Yani bu tamir için gönderilecek koltka da, para olacaktır. Abtullah Battal bey koltkanın hediye, takdime manasında olmak üzere miladî on birinci asırda tercüme olunmuş türkçe Tivratta mezkûr olduğunu, Süreyya Şapşal efendiden işittiğini kaydediyor ve Sâhib Giray han yarlığı tercümesinde bu manayı kabul ediyor (*Türkiyat Mecmuası*, cilt 2.)

قولقا، قولقا، قولقا، قولقا، قولقا tarzlarında yarlıklarda tesadüf edilen bu lügat, Çuci-Batı istilâsından evvel Kırımı ve Kıpçağa girdiği anlaşılıyor. Onbirinci âsırda tercüme olunmuş türkçe Tivratta bu lügata tesadüf ediliyorsa onun Kuman ve hatta Hazar türkçesine mensub olduğu kanaati hasıl oluyor.

Samoyiloviç, Koltkayı ruscaya « zapros » yâni « taleb » şeklinde tercüme etmiştir (*Tıyış idruğıye termini Krimsko-tatarskix yarlıkov*, Petroğrat 1917). Radlof, bunu Koltxa şeklinde zabtetmiş ve bunun Zutusk ve Trok Karaimleri lehçesinde « rica » demek olduğunu kaydetmiştir (*Radlof lügatı*, C. 2 sah 598).

(27) Karasanı قراسانی — Kara mal hesabı yâni davardan alman vergi. Sayım vergisi. Berezin, bu lügatı karaltıdan tahrif edilmiş zanmyle, ev, bina, ebniye mânasına olan « Stroyeniye » diye tercüme etmiştir.

(28) Tütün harcı توتون خراجی — Ocak vergisi, ev vergisi. Dağıstan'da vergi ve tekâlif mânasına olarak « hare » ve « tuc » kullanılır (*Budağof lügatı*).

(29) حزر البار، — Saâdet Giray yarlığında bu lügat, حزر البار dır. Berezin, bu kelimeyi Saâdet Giray ve Mengili Giray yarlıglârmda hazîne anbarı mânasında olan « kazyonniy anbar » diye tercüme etmiştir. Luğatlârde bunun hazîne manasına geldiği görülmüyor. Hele حزر şekli, hiç bir lügatte yoktur. Berezin, bunu neden hazîne diye tercüme ettiğine dair bir mâlûmat vermiyor. Bence, bu kelimenin doğrusu حزرو şekli olup göçebelîğın aksi

olan köylerde, kasabalarda ve evlerde sâkin olanların halidir. Berezin, anbardan sonra gelen «قووب» kelimesini tercüme etmeyip ondan sonra gelen «على» kelimesini iş ve inşaat mânasında olan «rabota» diye rusçaya tercüme etmiştir. Bence «قووب» yarlığı yazan kâtibin hatası olup bunun «قووب» olması hatıra gelir. Ben, bu cümleyi «hazer anbar kurub amelı» diye okuyorum.

(30) عوان ? — Türkçe olmayan bu kelimeyi Berezin, tazyik mânasına gelen «pitesneniye» diye tercüme etmiş isede, bunu nereden aldığını göstermemiştir. Bu lüğatin mânasını anlayamadım.

(31) ارنه — Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca'nın yazmasında bu lüगत «او تاسو» şeklinde yazılmış olup, rusça da «Vpred» yâni ilerde diye tercüme edilmiştir. Berezin, bunu «ارنه» diye tashih etmiş ve mutlaka diye tercüme etmiştir.

Şu tahlile göre yarlığın mündericâtı :

İçerki Kentlerin daruğalarına ve beylerine, müftü ve müderrislerine, kadı ve muhtesiplerine, meşayih ve sûfilerine, ceza âmillerine, gümrük muhafaza askerlerine, tamğacı ve kantarcılarına, kuşçu ve barsçılarına, gemici ve köprücülerine, jandarma karakol noktalarına, yürüyen ve geçen elçi ve sâilerine bütün halka, hepsine, mâlûm olsun ki

Bu yarlığı elmde tutan Hocabeye, bizim armağanımız olup Tarhan olsun dedik. Gene bu Hocabey, karada bezirgân olsa, deryada gemi ile yürüse, aldıkta ve verdikte kim olursa olsun tamğa ve kantar harcı ve haracatı diyip (bir şey) dilemesinler ve almasınlar. Evlerine cebren misafir kondurmasınlar. Yasak, vergi, harcirah, mâaş diye (bir şey) talep etmesinler. Posta için hayvanlarını almasınlar. Kolş - Koltka diyip bir şeylerini çekip almasınlar. Sayım vergisi, ev vergisi, hazer anbar işi diyip (bir şey) dilemesinler ve almasınlar. Fakir hayatlarını rahat ve sükûnet içinde geçirip bize ve bizim uruğ uruğlarımıza duâ ve alkış okuyub yürüsünler, dedik.

Fakat, böyle diyip dururken yarlığı görüpte bu Tarhanımız Hocabeye güç, tazyik, (عوان) yoncuk ve zahmet veren kimselere ne gibi iyilik olabilir? Mutlaka korksunlar - diyip yedinde bulundurmak için altın nişanlı altamğah yarlığı verildi; tarih 872 de muharrem ayının ortasında Ordu - el - muâzzam Kırkyerde iken yazıldı.